

॥ पृष्ठ ७
॥ २१ ॥

शूलोकस्य समस्तस्य सालवच्चतुरक्षकं ॥ आरुत्य विष्टितं तस्य योजनायुतमुन्न
तिः ॥ १८ ॥ विस्तारश्च स एवास्य मूर्ध्नि सर्वत्र च स्वयं ॥ मूर्तिभेदेरपर्यन्तं परमः
पुरुषस्त्वितः ॥ १९ ॥ कुमुदादिगणाश्चात्र चक्रादीन्यायुधानि च ॥ देव्यो मही च
लक्ष्मी च विश्वसेनः पतत्रिराट् ॥ २० ॥ स्थानानि मूर्तिभेदानां विष्णोपरि जत-
स्य च ॥ संतिभूयांसिरम्याणि तत्र तत्र चतुर्मुख ॥ २१ ॥ परं पाश्वरविस्तस्या तयो
तयतिभानुभिः ॥ आरुत्ततमः शैलं भागं वास्यमवस्थितं ॥ २२ ॥ लोका लोकः
स च पुनः समंताद्देष्टितो गिरिः ॥ बहिरंडकदाहेन महता समनंतरं ॥ २३ ॥ योज
नानामियं पृथ्वी पंचाशकोटिसंमिता ॥ सहैवांटकदाहेन सद्दीपाद्विमही च-
रा ॥ २४ ॥ अनया श्रीयते सर्वं जगत्प्राचीततस्मृता ॥ २५ ॥ इति श्री पंचरात्रे महो
पनिषदि पाश्वरं तत्रे ज्ञानपादे शूलोकविस्तारकथनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ एष शूलोकविस्तारः कथितः कमलासन ॥ लोकानतस्ता
दधुता स प्रवक्ष्यामि यथा तथं ॥ १ ॥ अतलं प्रथमं लोको द्वितीयं वितलाहूयं ॥ त-

॥ राम ॥
॥ २१ ॥

तीयानितलेविशिष्टेयं नुर्यंगभस्त्रिमत् ॥२॥ पंचमं महदाहांतं कृतं लंपट
मीरितं ॥ पाताळं सप्तमं विधाते चैकैकं समुद्रिताः ॥३॥ योजनानां सहस्राणि
दशोत्तेश्वतलादिषु ॥ वसंति दानवा दैत्याः कालयाफणिनस्तदा ॥४॥ स्वर्गेषु
भवन्त्येवमेवास्ते तलादिषु ॥ भस्त्रं भोज्यं तथापेयं स्वादिष्टं गुणवचरं ॥५॥
प्रासादभूमयोरभ्याः कांचनानिचनिम्नगाः ॥ नागकन्याश्च शतशः संतिस
वींगशोभनाः ॥६॥ रत्नानां दीप्तिनालेन श्वान्ते स्वस्ते दिवानिदां ॥ नाको न
चंद्रमास्तत्र जनेरैकांश्यते क्वचित् ॥७॥ याप्रीति सर्वदा तत्र न सामुक्तात्म
नामपि ॥ यद्भोक्तमिथ्यते वस्तुदृश्यते तदुपरिष्ठितं ॥८॥ नमस्यते क्वचि स्वात्वा क
स्तुतद्भोगतत्परैः ॥ स्वगादृष्टगुणं भोगं अतलादिषु सप्तसु ॥९॥ भुजते भोगनिर
तारसोदंते यदानवाः ॥ नदरिद्रानयोगातीनरुसानचदुःखिता ॥१०॥ विलानि
गतसः संनिविपुलानिसमंततः ॥ सहस्रफणवानिष्णुः कपिलो नाम सप्तमे ॥
११॥ पाताळाख्ये तलादीनिमास्ते रसायकेवलं ॥ सर्वेषां पदैः सार्वपुरे महति

॥ पञ्च
॥ २६ ॥

शोभिते ॥ १२ ॥ तामसीं तनुमास्त्राय विष्णुरेषामधस्थितः ॥ स शालाम्बुतलादीनां
शोषारथो बलवर्तारः ॥ १३ ॥ फणासहस्रसुभ्रगोमणिभिदीपयंदिरा ॥ अनंतरनि
चप्राप्तैरव्यातो लोके महर्षिभिः ॥ १४ ॥ यस्य मूर्ध्नि माले वज्रियते सकलामही ॥ कु
र्वे सगादिदेत्यायानबलानामनेजसा ॥ १५ ॥ किरीटीस्रग्धरः सुभ्रुमंदागूर्णितजो
वनः ॥ नीलवासासिततनुः केलासद्वभ्रुधरः ॥ १६ ॥ लांगलं मुसलं विभ्रदायुचं
देसदारुणं ॥ उपास्यमानो बाहुभ्यां शश्वत्सलिलधारया ॥ १७ ॥ कल्यावसाने वक्रे
भ्या यस्य संकर्षेणः शिवः ॥ निष्क्रामति जगत्सर्वं संहर्तुं विषयावकः ॥ १८ ॥ आस्तेम
पूजितः सर्वैः पातालतलवासिनः ॥ नास्य वर्णो पितुं दानया गुणा वक्ररातेरपि ॥ १९ ॥
यदा महेन मूर्ध्नि नंकं पयज्ञवतिष्ठते ॥ तदा महोत्तलं सर्वे साद्विवारिचिकाननं ॥ २० ॥
कंपते कक्षमेतास्य बलं वक्रुमशेषतः ॥ अधस्ताच्छेपफणिनः कूर्मैः कालानलं
स्थितः ॥ २१ ॥ शिखासहस्रजटिलो दुःसहः कमलासनः ॥ आचारं शक्तिरेतस्य अ
धस्ताद्विष्णवीततुः ॥ २२ ॥ अनंतरमघेतस्याभवत्संडकटाहकः ॥ कर्मणः पुण्यरु

पराम ॥
॥ २६ ॥

पस्य कथिता फलभूमयः ॥ २३ ॥ अशुना पापपुरुपस्य कथ्यंते फलभूमयः ॥ भुवोज-
लस्य चाश्वस्तानरकारव्याभुवस्मृताः ॥ २४ ॥ रो रवं प्रथमं तत्र महत्पूर्वमनंतरं ॥ तत्र
पुत्रलिका कुंभीशूला रोपणमीरितं ॥ २५ ॥ सूच्यं च कुरं चैव स्वद्रु कर्तारिमनितः
सूकरं तैलकुंभं च महात्वाला च कं पिनी ॥ २६ ॥ असिपत्रं पूतिवहं व्याघ्रं सिंहं च का
दिकं ॥ तत्र स्तंभं शूनाभ संशाल्मली हेमपुष्पिता ॥ २७ ॥ लालोदकं रक्तमिंशुं रा-
क्तिभिद्येदनं तथा ॥ एवमादीनि चान्यानि फलान्याहुर्विकर्मणां ॥ २८ ॥ नरकाणा-
मसंख्यानामेषादिकथिता मया ॥ पतितस्तेषु पापिष्टानंतवो भुंजते फलं ॥ २९ ॥
न कर्मणां क्षयो ब्रह्मनिनाभोगैः पृथग्विधैः ॥ ज्ञानाग्निः सर्वकर्मणि भस्मसात्कु-
रुते दृढं ॥ ३० ॥ नः स्वर्गो नापि नरको योगविद्यामुपेयुषां ॥ इति श्रीपंचरात्रमहो-
पनिषदि पापे तत्रे ज्ञानपादे भतलादिलोकविस्तारे नाम एकादशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥
ब्रह्मा ॥ पंचाशकोटिर्विस्तीर्णं पृथिवी लक्षणं कथं ॥ प्रमाणं श्रोतुमिच्छामि ब्र-
ह्मिणं पुरुषोत्तम ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अथातः प्रथमं जंभूक्षारं च तदनंतरं

॥ पप्र०
॥ २९ ॥

पुष्पद्वीपं चतुर्थं यन्तु पञ्चादिस्तु चतुर्थकं ॥ २१ ॥ कुशद्वीपं पंचमस्यान्मरेयं षष्ठमुच्यते ॥ सप्तमं क्रोचकद्वीपं सप्तमं पञ्चाष्टमं स्मृतं ॥ २२ ॥ नवमं दाल्मलीद्वीपं दशमं विदशमं स्मृतं ॥ एकादशं पुष्करं स्यात्द्वादशं हेमसंज्ञितं ॥ २३ ॥ मंडभूमिस्त्रयोदशं जीवनं चतुर्दशं ॥ तद्देदंतु क्रमाद्दस्यं शृणुष्वक्रमत्तासन ॥ २४ ॥ जंबुद्वीपं तया लक्षं तत्क्षारं तु सप्तमं भवेत् ॥ पुष्पद्वीपं द्विलक्षं स्याद्विंशं चैव द्विलक्षकं ॥ २५ ॥ कुशद्वीपं चतुर्लक्षं मेरेयं तादृशं स्मृतं ॥ दाल्मलीचाष्टलक्षं तु सप्तमं स्तादृशं तथा ॥ २६ ॥ क्रोचद्वीपं षोडशं च तस्य मंदविचरितं ॥ द्वाविंशत्तु क्षमानेन पयश्चैव प्रमाणतः ॥ २७ ॥ खेतद्वीपं तत्र अमाणं पुष्करं तु तथोच्यते ॥ चतुःषष्टिः प्रमाणेन पुष्करं तु सप्तमं रितं ॥ २८ ॥ पंचार्धकोटिरुक्तं तु कोटिरंकादृशं परं ॥ पंचविंशतिकोटिस्तु मंडभूमिरुदाहृता ॥ २९ ॥ अशीति हिमवाय्कोत्तदर्थं विस्तृतं स्मृतं ॥ हेमकूटप्रमाणं तु सहस्रं नवति स्मृतं ॥ ३० ॥ विस्तारं तु तदर्थं स्यात्तदुक्तं पर्वतत्रयं ॥ मध्यमं च अमाणं तु सहस्रं तु नवति स्मृतं ॥ ३१ ॥ मेरोरुत्तरपार्श्वे तु त्रिंशत्तु प्रमाणतः ॥ पूर्वपश्चिम

॥ राम ॥
॥ २९ ॥

तत्रैव पंचत्रिंशत्सहस्रकं ॥ १३ ॥ पंचाशकोटिविस्तीर्णास्त्वं भूमिरुदाहृता ॥ इ-
त्येककथितो ब्रह्मन्द्वालेवं परिमाणकं ॥ १४ ॥ तदा महीतलं सर्वसाद्रिवारिचिका
ननं ॥ कं पतेकक्षमेतास्य बलं वक्तुमशेषतः ॥ १५ ॥ ब्रह्मा ॥ विस्तारः कथितो भूम-
लौकासप्ततलादिकाः ॥ नरकाणितथोक्ता निसांप्रतं भगवन्मम ॥ १६ ॥ भुवः प्र-
ष्टनिलोकानां रूपं मानं च कथ्यतां ॥ १७ ॥ श्री भगवानुवाच ॥ यावत्प्रमाणा पृथि-
वि विस्तीर्णा परिमंडला ॥ तावद्भुवस्तलं ब्रह्मन् विस्तीर्णं परिमंडलं ॥ १८ ॥ उपरि
ष्टास्त्रितैर्व्योम्निलक्षयोजनसंख्यया ॥ रवितिष्ठति मेरुं स्वैरंशुभिर्भौसयं जगत् ॥
१९ ॥ रथमास्याय भगवान् बहु योजनविस्तृतं ॥ वामपाशैरथ स्वैकंचक्रंदिव्यं प्रति-
ष्ठितं ॥ २० ॥ वहंति सप्तयः सप्त खंडां सिंघं दनं महत् ॥ सारथिश्चारुणः सर्वानश्वा-
न्वाहयति स्वयं ॥ २१ ॥ मानसोत्तरशैलस्य सूक्ष्मं स्यं दनपञ्चतिः ॥ विभागे हेतुरुप-
सामन्हामपि गतिक्रमान् ॥ २२ ॥ योगिनां परमः पंथा मृतः क्रूरापरिहृत्ये ॥ सोऽस्य
माणाः पथायेन यांति विष्णो परंपदं ॥ २३ ॥ उदयास्तमयो नैव भानो सर्वत्र सं

॥ पञ्च
॥ ३० ॥

सुखः ॥ दर्शनादर्शने भानोरुदयास्तमयोमतौ ॥ २५ ॥ यैश्च दर्शिते भानुः सते पा
मुदयस्मृतः ॥ यदा यत्र तिरोभावस्तत्रास्तमयदीनृणां ॥ २६ ॥ स्थिता भवन्ति पूर्वा
ण्हरमयोर्केस्यसंततं ॥ इस्ती भवन्ति पश्चात्क्यावनेषामदर्शनं ॥ २७ ॥ वर्जयि-
त्वापुरिंशानुः सर्वतो मेरुभूधरे ॥ पतन्ति भानवो भानोस्तिर्यग्ध्वंमभस्थिताः ॥
॥ २८ ॥ स्वर्भानुं ब्रह्मणो गत्वा प्रस्थितिनियानियेषुनः ॥ ब्रह्मणस्तेजसा तेन नान्यख-
ननं च चित् ॥ २९ ॥ भूसूर्ययोरंतरालं भुवस्त्रलमुदाहृतं ॥ विश्वाधराश्रगंधर्वाः
मिशाश्च सहस्रानवैः ॥ ३० ॥ वसन्ति मुदितास्तेषु पुरेष्वेव पृथक् पृथक् ॥ लक्षेद्दि-
वाकरस्नानाद्भूमिनस्नानमीरितं ॥ ३१ ॥ तयोपरिष्ठान्तिष्टंति नक्षत्राणि यथात-
थं ॥ लक्ष्मद्वयमतीत्योर्ध्वं बुधस्य स्थितिरुच्यते ॥ ३२ ॥ उशानास्तु स्थिता लक्ष्मद्वयमु-
त्तीर्यतिष्ठति ॥ तद्यो नान्यतिक्रम्य भोमस्तिष्ठति सर्वदा ॥ ३३ ॥ तावद्यमाणेव
स्नानं गुरोस्तस्योपरिस्थितिः ॥ शनैश्चरस्तत्रेमाणमतीत्योर्ध्वं रवेस्ततः ॥ ३४ ॥ ल-
क्ष्मलक्ष्मक्रमाद्द्वैतसूत्रः मुनयः परे ॥ परः सहस्राक्षपयः संसुपर्षुर्ध्वंगामिनः

॥ यम ॥
॥ ३० ॥

॥३४॥ ततोऽश्रुवस्त्रित्स्त्रानेदुरारोहेमहर्षिभिः ॥ द्वादशारं महाचक्रं नेमी हेतस्य
नाभयः ॥३५॥ तिस्रः संतिवसंतस्य मासवास्तोषरेषु ते ॥ मेपादयोऽपरखेवंमी
नां ताद्वादशस्त्रिताः ॥३६॥ मासाद्वादशचेत्राध्यावसंतप्रमुखास्तथा ॥ क्रतवः प
दसंक्रमाश्च विपूद्वावयनद्वयं ॥३७॥ सितासितौ च पक्षोद्धौ युगभेदाश्च वसराः
तृष्णादयः कालभेदाश्च क्रवायसुविष्टिताः ॥३८॥ अश्रुवस्त्रितो नाभिमध्ये प्रादक्षि
ण्येन राशयः ॥ प्रसव्येन प्रहाः सर्वे चरंति गतिरीदृशी ॥३९॥ कुलालचक्रमध्यस्थ
मृत्पिंडसदृशाऽश्रुवः ॥ अमंति परितः सर्वेऽश्रुवं न्योतिर्गणाः सदा ॥४०॥ आदित्य
श्रुवयोर्मध्ये देशस्वर्गसमाह्वयः ॥ वसंतितस्मिं गीर्वाणाः विमानेषु पृथक् पृथक्
४१ ॥ असंख्यातानि सत्प्रान्योतिर्मयवपुर्बराः ॥ तेषां गंगां जलं संव्यं पुष्पाणि
सुरभूरुहां ॥४२॥ चनाश्चिंतामणयस्त्रियश्चाप्सरसः स्मृताः ॥ सिन्धादयो च
संतस्मिपुरेषु निरुपद्रवाः ॥४३॥ उपेन्द्रमूर्तिर्भगवानासीनस्तत्र सर्वदा ॥ रक्षं
ति स्वर्गं निलयान् देवान्दीनूस्वेन तेजसा ॥४४॥ शूर्भुवः स्वस्तयो लोका लक्षाः

॥ पञ्च
॥ ३१ ॥

पञ्चदशस्मृताः ॥ तथा परं महलोकः कोटियोजनमायतः ॥ ४५ ॥ अनन्तनाथामु
नयो वसन्ति दशकोटयः ॥ ततः परं जनलोकः कोटिद्वयसमायतः ॥ ४६ ॥ अनन्
तरं तपोलोकः स्थितः कोटिभिरष्टभिः ॥ योजनानां सप्तकोटिपुनस्तद्विगुणा
यतं ॥ ४७ ॥ तद्ब्रह्मलोकं मुनयो गृणन्ति कमलासन ॥ लक्षयोजनविस्तारं सालभा
कारसंकुलं ॥ ४८ ॥ उत्तरेण ब्रह्मलोकं विष्णुलोकं विद्वेषाः ॥ अंतरं लोकयारु
कं लक्षयोजनसंमितं ॥ ४९ ॥ तावत्सेवांतरालस्य दक्षिणस्यां दिशि स्थितः ॥ शि
वलोकश्चतुर्वक्त्रतस्मिन्नास्ति शिवस्वयं ॥ ५० ॥ योजनानां कोटिरूर्ध्वं मुखं च पु
रतस्थिते ॥ सर्वात्मा भगवा रूर्ध्वं तस्मात्कोटित्रयायतं ॥ ५१ ॥ निवृत्त्यात्मानिवस
ति भगवानस्य स्वयं ॥ तावत्सेवस्थितो माने विश्वात्मा विश्वरुक्षरिः ॥ ५२ ॥ पु
रुपात्मा परस्तान्तु चतुष्कोटिप्रमाणके ॥ स्थितः कोटिमतीसोर्ध्वं पञ्चपञ्चाद
शस्थितः ॥ ५३ ॥ परमेष्ठीस भगवान् पञ्चकं विष्णुविष्टपं ॥ अध्यास्ते भगवानित्यं
शंखचक्रगदाधरः ॥ ५४ ॥ पञ्चशक्तिमयो विष्णुः कोटियोजनसंमिते ॥ आस्ते

॥ राम ॥
॥ ३१ ॥

श्रीभूमिसहितो वै न ते ये न से वितः ॥ ५५ ॥ अंडभित्तिरुपर्यस्य स्थितो ध्वंकोटि
योजने ॥ धनं च तस्याः कोश्यानुसंसितं कमलासन ॥ ५६ ॥ इह संहरणमयं ज्ञेयं अं
इतद्विस्मिता वयं ॥ एतेनांडकटाहेन लोकामवैसमाचरताः ॥ ५७ ॥ उपर्युपर्यमी-
लोकाः कपित्थफलवस्त्रिताः ॥ तद्दृशोत्तरसंख्येन वारिणा परिवेष्टिते ॥ ५८ ॥ अ-
वृत्तांडं यथा वारिस्थितं तद्दत्तदक्षिणा ॥ सवायुना तद्देवसव्यो म्ना च समाचरताः
॥ ५९ ॥ सर्वे दृशोत्तरं विश्वात्सोममहता चृतं ॥ अयं सर्वप्रधानेन प्रधानं तमसा
चृतं ॥ ६० ॥ तदनंतरपर्यंतं न संख्यातस्य विद्यते ॥ हेतुभूतमशेषस्य तमसः प्र-
कृतिः परा ॥ ६१ ॥ अंडानामीह संव्रजन्सुहृन्नाण्ययुतानि च ॥ बहुनापकिमु-
क्तेन संख्यावक्तुं न शक्यते ॥ ६२ ॥ अंडानितानि सर्वाणि व्याव्यनारायणस्थितः
अंतश्च तेषां भगवान्सर्वं व्यापोपरः पुमान् ॥ ६३ ॥ वहिष्णुसाक्षिवत्सर्वमीक्ष्य-
माणो वतिष्ठते ॥ महत्तस्तमसो वास्यलोकाः सुबहुयोजनां ॥ ६४ ॥ चत्वारः क्र-
मराः सन्ति चतुर्भिः समधिष्ठिताः ॥ व्यूहैकमेण वक्ष्ये ताननिरुद्धपुरः स्मृतः ॥

॥ पद्म०
॥ ३२ ॥

॥ ४५ ॥ प्रशुभो नंतरं तेषां संकषेण समाहृतः ॥ वासुदेवस्ततः पश्चाच्छूहारव्यः
कमलासन ॥ ४५ ॥ विभवाख्यो वासुदेवस्तदनंतरमीरितः ॥ अनादिर्वासुदेव
श्च तयो लोकावनुक्रमान् ॥ ४६ ॥ ततो नागयणस्यापिलोकः संनिकटे स्थितः ॥
एकैकस्यांतरं कोटियोजनानामुदीरिता ॥ ४७ ॥ तावानेव च विस्तारस्तथा मति-
मनोहरः ॥ तेषो बहिःस्थितो लोको यथास्त्रभगवानयं ॥ ४८ ॥ अनादिर्वासुदेवा-
ख्यः शोभिते मणिमंडपे ॥ येष भोगासने दिव्ये श्रीमहीश्यां समास्थितः ॥ ४९ ॥
ज्याप्तादिभिस्तथाष्टाभिः शक्तिभिः परिवारितः ॥ बाल्यजनहस्ताभिः सेव-
मानाभिरंतिके ॥ ५० ॥ सेनेयानैः पार्षदैश्च काश्यायुधैरपि ॥ प्रणमद्भिः से-
वमानसामीप्यादिपदस्थितैः ॥ ५१ ॥ मुक्तैश्च पंचकालज्ञैः सिद्धैः किंकरतांग-
तैः ॥ ५२ ॥ पास्यमानः सततं द्वादशाक्षरचिंतकैः ॥ ५३ ॥ अष्टांगयोगसंनिधौ बहु-
भिर्भगवन्मयैः ॥ पंचयज्ञार्धतत्त्वज्ञैः नित्यतः समीपगैः ॥ ५४ ॥ यथाहं भग-
वंच्छेषकर्मनिष्ठैर्महात्माभिः ॥ दिगोपाकथिता ब्रह्मन्यूनानां तत्र निष्टतां ॥

॥ राम ॥
॥ ३२ ॥

॥७५॥ अंतर्गतानां लोकानां मंडेषु बहिरप्यथ ॥ विस्तारः कथितो नैव दुर्गहत्या
द्रुवाद्दृशोः ॥७५॥ सारमात्रं समुच्च्य सर्वतः समुदाहृतं ॥ ज्ञानं भगवतः किंचिद्
ज्ञानं हेनहन्यते ॥७६॥ ब्रह्मा ॥ नष्टमज्ञानतिमिरं ज्ञानं तद्दृशितं महत् ॥ सर्वं च
संशयानष्टात्प्रसादाद्भगवन्मम ॥७६॥ पश्यतु वाच ॥ इति गुह्यतमं ज्ञानं भगवा
न्नृणो ददौ ॥ ब्रह्मापितथथा तत्वं कपिलायावतास्यत् ॥७७॥ कपिलोपिम
हर्षित्वत्ज्ञानं मम यथा तथं ॥ ददौ मत्संतदित्येवं पारंपर्यं क्रमागतं ॥७८॥ सं-
वर्तज्ञानमुच्छृणुष्वनुग्रहकाम्यया ॥ भगवन्मयमाख्यातं रहस्यं तं मद्रुतं ॥
॥७९॥ नैतत्तु गुह्यं तमं ज्ञानं माग्नेयं मतिमानने ॥ नाभक्ताय न हीनाय न चासु-
श्रूषवे पुनः ॥८०॥ नादीक्षिताय दातव्यं न रूतस्नाय पापिने ॥ न नास्ति कायचा-
ख्येयं न च पापं डिने तथा ॥८१॥ न हीनवर्णिने नैव पिशूनाय दुरात्मने ॥ नैव-
चानुपसन्नाय न वास्वागमसंगिने ॥८२॥ न चाभ्यसूयवेनापित्यक्ता चारा-
य कर्हि चत् ॥ वक्तव्यं विनीताय शूभ्राय ब्रह्मचारिणे ॥८३॥ सुश्रूषवे प्र

॥पञ्च०
॥३३॥

संनयतथैववदिनेतथा ॥ आश्रमस्थायसंसारविमुखायसुमुक्षवे ॥ ८५ ॥
जिज्ञासमानायतथापंचरात्रोदिताक्रियां ॥ सुशीलायकृतज्ञायऋजवेऋजुवु-
क्षये ॥ ८७ ॥ स्यंदांस्यधीतितेसांगेकुलीनायतपस्विने ॥ त्रैवर्णिकायसंवर्तम-
हर्षसंहितामिमां ॥ ८८ ॥ नाध्यापयेन्नोपदेशेनविद्यामयेवदेत् ॥ कण्वः ॥ हे-
शिष्याकथितंसर्वंयसंवर्तमुखाश्रुतं ॥ विज्ञानंतद्दशोपेणभवन्नः कथितंम-
या ॥ ८९ ॥ योगंचाप्युपदेश्यामिच्छुपायदितत्रवः ॥ यःसंहितामिमांपाप्नो-
मधीतेनियमस्थितः ॥ ९० ॥ सत्रसलोकमभ्येतिनेहभूयोपिजायते ॥ उलोक-
मेवंतदर्थेवापादमेकंस्त्रयंत्रितः ॥ ९१ ॥ प्रत्यहंपठमानस्यफलमिष्टंकरेष्ठतं
ज्ञानांशोद्वाद्दशोध्यायःतंत्रेपाप्नेसमीरितः ॥ ९२ ॥ संक्षिप्यसारमुहृत्यविस्ती-
र्णांतत्रसागरत ॥ सुश्रूषयावोहेशिष्याप्रसन्नेनांतरात्मना ॥ ९३ ॥ इतिश्री
पंचरात्रेमहोपनिषदिपाप्नेतंत्रेज्ञानपादेभुवलींकादिविस्तारकथनामद्वा-
द्दशोध्यायः ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ज्ञानपादःसमाप्तः ॥ ५ ॥ ५ ॥ ५ ॥ ब्रह्मउवाच ॥

॥सप्त॥
॥३३॥

भगवन्योगयुक्तस्य निश्रेयसमुदीरितं ॥ पुरुषस्य द्यासिंशो ज्ञानिनः पुरु
षोत्तम ॥ १ ॥ सयोगः कथ्यतां भूयः श्रोतव्यो यदि महिषैः ॥ यद्विद्वानुग्रहोत्
स्मा मुभजमानेषु विश्वते ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ भवाकुलस्य चिंतस्य बंधनं
विषये क्वचित् ॥ यसंयोगश्च नुर्वै श्रुत्वा च द्वै विध्यमनुते ॥ ३ ॥ कर्म कर्तव्यमित्येव वि
हितेषु च कर्मसु ॥ बंधनं मनसो नित्यं कर्मयोगः स उच्यते ॥ ४ ॥ यत्तु चित्तस्य सततं
अर्थश्रेयसि बंधनं ॥ ज्ञानयोगसंविज्ञेयः सर्वसिद्धिकरः उग्रः ॥ ५ ॥ अस्योक्तल
क्षणयोगे महिषेयं स्तुतं मनः ॥ सयाति परमं श्रेयो मोक्षलक्षणमंजसा ॥ ६ ॥ य
मादिरंगं पूर्वस्य वैराग्यादिपरस्य तु ॥ अशौचमादयो गानियमो हिंसादिलक्षणः
॥ ७ ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं दयार्जवं ॥ क्षमा श्रुतिर्मिताहारो शौचं चेति य
मादृश ॥ ८ ॥ ततः प्रभृतिरुर्ध्वं तु नियमः कथ्यते पुनः ॥ तपः संतुष्टिर्गस्त्रिक्यं द्वा
नमाराधनं हरेः ॥ ९ ॥ सिद्धांतश्रवणं ही श्रजपरत्यादिलक्षणः ॥ भासनादीनि
सर्वाणि स्वस्तिकादीनि संप्रति ॥ १० ॥ वर्ण्येते स्वस्तिकं पादतलयोरुभयोरपि

॥ पम०
॥ ३४ ॥

पूर्वोत्तरं जानुनी द्वे रुलासनमुदाहृतं ॥ ११ ॥ सीविन्यादक्षिणे पार्श्वे सव्यं सव्ये तु दक्षिणे ॥ गुल्फं रुलासमंतं तत्र स्वस्तिकं कथ्यते बुधैः ॥ आरोप्य चोर्ध्वं शरणोत्तरं गुल्फद्वयं पुनः ॥ १२ ॥ व्युत्क्रमेणैव हस्ताभ्यां गृणीयात्तदासनं ॥ वक्ष्ये पश्चात्सनं ज्ञेयं मासनेषु सुपूजितं ॥ १४ ॥ एकं चरणमन्यस्मिन् दूरावारोप्यनिश्चलः ॥ आस्ते यदिदमेनोर्ध्वं वीरासनमुदाहृतं ॥ १५ ॥ सीविनीं गुल्फदेशाभ्यां निपीड्युत्क्रमेण तु ॥ प्रसार्य जानुनी द्वे रुलासनासिनं सिंहपूर्वकं ॥ १६ ॥ गुल्फोच्चवृषणस्याधः सीवत्युभयपार्श्वयोः ॥ निवेश्य पादौ हस्ताभ्यां दृढं वक्ष्यादासनं ॥ १७ ॥ भद्रासनं तद्विज्ञेयं सर्वपापप्रणाशनं ॥ गुल्फं सव्येतरं सव्येष्टुष्टु पार्श्वे विधाय च ॥ १८ ॥ गुल्फं तथेतरं ष्टुष्टु पार्श्वे न्यस्मिन्निधाय च ॥ आसनं गोमुखं यद्गोमुखासनमिष्यते ॥ १९ ॥ सीविनी पार्श्वे मुभयं गुल्फाभ्यां व्युत्क्रमेण तु ॥ निपीड्यासनमेतच्च मुक्तासनमुदाहृतं ॥ २० ॥ मेढस्योपरि निक्षिप्य सव्यं गुल्फं तथेतरं ॥ निवेश्योपरि गुल्फस्य यद्वा मुक्तासनं भवेत् ॥ २१ ॥ अवष्टभ्यथरांसम्यक् कृतलाभ्यां हस्तयोर्द्वयोः ॥ कोर्परोना

॥ पम० ॥
॥ ३४ ॥

भिपाश्वेचम्पयित्तामशूरवत् ॥ समुन्नम्यशिरः पादं मयूरासनमिष्यते ॥ २२ ॥
इति श्रीपंचरात्रे महोपनिषदि पाश्वेतंत्रे योगपादे आसनभेदाविधिर्नाम प्रथ
मोऽध्यायः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यमश्च नियमैश्चैव योगांगैरासनेरपि ॥ कसंय
तोनाडिः सौ प्राणायामो विधीयते ॥ १ ॥ देहमानं सङ्गुलीभिः पष्टचत्सङ्गुलाय
तं ॥ प्राणः शरीरादधिको द्वादशाङ्गुलमानतः ॥ २ ॥ देहस्य मूलं देहसमद्भूतेन व
ह्निना ॥ न्यूनं समं वा योगेन कुर्वन्बलवदिष्यते ॥ ३ ॥ देहस्य शिखिस्थानं तप्तजाव
नदप्रभं ॥ त्रिकोणं द्विपदामन्यचतुरस्रं चतुष्पदं ॥ ४ ॥ चतुर्विहंगमानां तु पदस्रं
सप्तजन्मनां ॥ अष्टाश्रंस्वेदमानां च तस्मिंद्दीपवदुन्नलः ॥ ५ ॥ वैश्वानरोऽग्निपच
तिप्राणापानसमायुतः ॥ चतुष्प्रकारमशितं देहस्योऽभिधीयते ॥ ६ ॥ अपान
स्यङ्गुलादूर्ध्वं अपोमेदस्य तावतः ॥ इतरेषां तु दन्तस्य सर्वेषां मेव पञ्चज ॥ ७ ॥
चतुरङ्गुलमुत्सेधं चतुरङ्गुलमायतं ॥ मंडारुतिरतिरश्रां च द्विपदां च चतुष्पदां
॥ ८ ॥ कंदस्थानं मनुष्याणां देहस्य नचाङ्गुलं कंदस्य मध्यं तद्विष्टं वै तन्मध्यं नाभि

॥ पद्य ०
॥ ३५ ॥

रिष्यते ॥ १०॥ तत्र चक्रं द्वादशारमाहुर्मासानराणितु ॥ विष्णादिमूर्तयस्तेषु द्वादश
द्वादशस्वपि ॥ १० ॥ अहंतत्रस्त्रितं चक्रं भ्रमयामि स्वमाभया ॥ अरेषु भ्रमते जीवः
क्रमेण कमलासन ॥ ११ ॥ तंतुपंजरमध्यस्थाय चाभ्रमति लूतिका ॥ प्राणारुद्रश्च
रतयः जीवस्तेन चिना नहि ॥ १२ ॥ तस्योर्ध्वं कुंडलीरुगनं नाभस्तिर्यग्दोर्ध्वतः ॥
अष्टप्रकृतिरुपासाचाष्टधा कुंडलीरुता ॥ १३ ॥ यथावद्वायुचारं च ज्वलनादिचन
त्यथा ॥ परितः कंदपादैर्बतुनिरुध्वैव सदा स्थिता ॥ १४ ॥ मुखेनैव समावेष्ट्य ब्रह्मरं
प्रमुखं यथा ॥ योगकाले च मरुतासाग्निना बोधितासती ॥ १५ ॥ स्फुरिता हृदया
काशेनागरुपामहोज्वला ॥ वायुवायुसखेनैव ततो याति रूपुम्नया ॥ १६ ॥ कंदम
ध्यस्थितानाडी सुपुम्नासु प्रतिष्ठिता ॥ पद्मसूत्रप्रतोकाराः क्रूरुर्ध्वं प्रवर्तनी ॥ १७
॥ १८ ॥ ब्रह्मणो विवरं यावत् विशुद्धाभासनाजिका ॥ वैष्णवी ब्रह्मनाडी च निर्वीण
प्राप्तिपक्षनिः ॥ १९ ॥ इडा च पिंगला चैव तस्यासंयतरे स्थिते ॥ इडा समुत्थिता कं
दाक्षमनासापुटावधी ॥ २० ॥ पिंगला चोत्थिता तस्मादन्यनासापुटावधि ॥ गां

॥ गम ॥
॥ ३५ ॥

शारीहस्तिजिह्वाचह्वेचान्येनादिके स्थिते ॥ २० ॥ पुरतः पृष्ठितस्तस्यावामेतरद्व-
यो प्रति ॥ पूषायशस्विनीनास्योतस्मादेवसमुत्थिते ॥ २१ ॥ सव्येतरेश्रुत्यवधिवा-
युमूलात्तलंपुसा ॥ अशोगतागुहूनाडीमेडांतावधिरायता ॥ २२ ॥ पादांगुष्ठाविष-
कंदाप्यधोयाताचकौशिनी ॥ दृशप्रधानभूतास्ताः कथिताकंदसंभवाः ॥ २३ ॥ त-
न्मूलावहवोनाड्योसूलासूष्मासुनादिका ॥ द्विसप्ततिमहस्त्राणिसूलासूष्मासु-
पमन ॥ २४ ॥ अंगुष्ठांनुनेवशस्यंतेशूलमूलापृथग्विधाः ॥ यथास्वत्यदलेसूष्मान-
सूलाश्चविततास्तथा ॥ २५ ॥ प्राणोपानः समानश्च उदानोव्यानएवच ॥ नागः कृ-
मेश्च रुकलो देवश्चोन्नोन्नयः ॥ २६ ॥ चरंति दृशनाडीषु दृशप्राणादिवायवः ॥
प्राणादिपंचकंतेषु प्रधानंतत्रचस्यं ॥ २७ ॥ प्राणएवाथवाश्रेणोवात्मानंवि-
भर्तियः ॥ आसिनाडिकयोर्मध्ये हृदयं नाभिमंडलं ॥ २८ ॥ पादांगुष्ठमिति प्राण-
स्थानानिकमलासन ॥ अपानश्चरति ब्रह्मनूगुदमेडोरुजानुषु ॥ २९ ॥ समानः स-
र्वगात्रेषु सर्वव्यापीव्यवस्थितः ॥ उदानः सवसंधिस्थः पादयोर्हस्तयोरपि ॥ ३०

॥ पृष्ठ १ ॥
॥ ३७ ॥

३७ ॥ च्यानः श्रोत्रोरु कडांच गुल्फस्कंदगजेषु च ॥ नागादिवायवं पंचस्वगस्यादि
पुंसं स्त्रिताः ॥ ३७ ॥ तुंदलं गजमंतं च रसानच समीरुतं ॥ तुंदमध्यगतः प्राणः तान-
निकुर्यात्पृथक्पृथक् ॥ ३८ ॥ इत्यादिचेष्टया प्राणः करोति वपुषु स्थितिं ॥ अपान
वायुर्मूत्रादेः करोति च विसर्जनं ॥ ३९ ॥ प्राणापानादिचेष्टादिक्रियते च्यानवायु-
ना ॥ उदीर्यते शरीररुमुदानेन नभास्वयं ॥ ४० ॥ पोषणादिशरीरस्थममानः कु-
रुते सदा ॥ उदारादिक्रियानागकूर्मौ स्यादिनिमीलनः ॥ ४१ ॥ रुकरस्तुष्कचेकती-
हन्तो निद्रादिकर्मरुत ॥ मृतगात्रस्य शोभादि धनं जषुदाइतः ॥ ४२ ॥ नाडिभेदं
सरुद्धेदं मरुतां स्तानमेव च ॥ चेष्टाश्च विविधा स्तेषां ज्ञात्वेवं कमलासन ॥ ४३ ॥
इह श्रौयते तनाडोनां वक्ष्यमाणेन वत्मना ॥ ४४ ॥ इति श्री पंचरात्रे महोपनिषदि
पाशे तंत्रे योगपादे नारी स्वरूपकथनं नाम द्वितीयाध्यायः ॥ २ ॥ श्री भगवानुवाच
त्रैवर्णिकस्ववर्णोक्तेस्वाश्रमानुगुणे स्तथा ॥ आचारैराचरन्त्युक्ते वासुदेवा च
नेरतः ॥ १ ॥ विविक्तं देशमासाय्य सर्वसंवाधं वर्जितं ॥ योगांगद्वयसंपूर्णं तत्र-

॥ राम ॥
॥ ३७ ॥

शरुमयेरुभे ॥ २ ॥ आसने कल्पिते दर्भा कुशा च्छानिनादिभिः ॥ तालमानसमु
लेषे तालद्वयसमायते ॥ ३ ॥ उपविश्यासनं विश्वं स्वस्तिकादियशरुचिः ॥ वध्वा
प्रागाननः सम्यग्नुकायः समाहितः ॥ ४ ॥ नासाग्रन्यस्तनयनोदंतैर्देतानसंस्पृश
त् ॥ रसनांतालुनिस्वस्यश्लथबाहुद्वयानितः ॥ ५ ॥ आकुंचितशिरः किंचिनिव
स्वयोगमुद्रया ॥ हस्तोयथोक्तविधिना प्राणायामं समाचरेत् ॥ ६ ॥ रेकंच पूर्णं
वायोरोधनं रेचनं तथा ॥ चतुर्भिः केशनं वायो प्राणायाम उदीरितः ॥ ७ ॥ हस्तनद
क्षिणेनेव षोडशनासिकापुटं ॥ अनेशने रथबहिः क्षिपे सिंगलयानिलं ॥ ८ ॥
दात्रिंशन्मात्रया कुक्षोपूरयेदिडयानिलं ॥ शूयः षोडशमात्राभिः चतुः पष्टयात्र
मात्रया ॥ ९ ॥ संपूर्णं कुंभवद्देहं कुंभयेन्मातरिश्वना ॥ पूर्येन्नाडयः सर्वाः पूर्यंत
मातरिश्वना ॥ १० ॥ एवं कृतं सति ब्रह्म नृश्ररतिदशवायवः ॥ हृदयांभोरुहं चा
पिव्याकोशं भवति स्फुटं ॥ ११ ॥ पूरणेन तथा कुंभीकरणादुन्मुखं स्थितं ॥ गज
कूपविरुडंतु तदधो मुखपंकजं ॥ १२ ॥ नाजं तालमिदं तस्य द्वाष्टकसमन्वि

॥ पय ०
॥ ३७ ॥

तं ॥ कदलीपुष्पसंकाशं चंद्रकांतसमप्रभं ॥ १३ ॥ संध्योर्मध्यरात्रे च प्राणायामा-
मास्तुषोडश ॥ एकाहमात्रं कुर्वाणः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १४ ॥ विमले बहुभिप्रो-
क्तैः प्राणायामपरायणाः ॥ निर्धूपसर्वपापानो वत्सरत्रयपूरणे ॥ १५ ॥ परस्यं-
ति मामपि ब्रह्म न इह्यां भोरुहे स्थितं ॥ संवत्सरत्रयादूर्ध्वं प्राणायामपरो नरः ॥
॥ १६ ॥ योगसिद्धो भवेद्योगी वायुनिहिनिर्द्रियः ॥ अत्यारी स्वल्पनिद्रश्च ते-
जस्वी भलवान् भवेत् ॥ १७ ॥ अपमृत्युमतिक्रम्य दीर्घमायुः प्राप्नुयात् ॥ प्रस्वेद-
जननं यस्य प्राणायामे पुशोधनमः ॥ १८ ॥ कंपनं वपुष्यस्य प्राणायामे पुमध्य-
मः ॥ उत्थानं वपुषो यस्य स ह्युत्तम इहाहृतं ॥ १९ ॥ अधमे व्याधिपानानां नामस्य-
न्मध्यमे पुनः ॥ पापशोभमहाव्याधिनाशस्यादुत्तमे पुनः ॥ २० ॥ अल्पनिद्रो ल्य-
मृत्रश्लेष्मलघुदेहो मितशानः ॥ वस्यं द्रियः पटुमतिः कालयत्रयविदात्मनान् ॥
॥ २१ ॥ रेचकं पूरकं मुक्ताकुंभीकरणमेव च ॥ करोति त्रिपुलोके पुर्वेन तस्यास्त-
दुर्लभं ॥ २२ ॥ नाभीकंदे च नासाग्रे पादो गुष्टेण यत्नवान् ॥ चारयन्मनसा प्राणा-

॥ राम ॥
॥ ३७ ॥

नमं ध्याकाले तु सर्वदा ॥ २३ ॥ सर्वयोगविनिर्मुक्तोजीवेश्योगागतकूमः ॥ कुक्षि
रोगविनाशस्थानाभिकंदेषुधारणात् ॥ २४ ॥ नासाग्नेधारणादीर्घमायुर्वदेह-
लाघवं ॥ पादांगुष्टे भवेत्स्त्रवावायोः कमलसंभव ॥ २५ ॥ वायुमारुष्यनिह्राये
पिवंनश्चमदाहभाक् ॥ ब्राह्मेमुहूर्ते संप्राप्ते वायुमारुष्यनिह्राया ॥ २६ ॥ पिभत
स्त्रिपुमासेषु वाक्सिधर्महतिश्रुवं ॥ भक्ष्यस्य तस्तुषण्मासामहारोगविनाश-
ने ॥ २७ ॥ यत्र यत्र च तो वायुरंगे रोगादिदृषिते ॥ धारणादेव मरुतस्तत्तदा रोग
मश्नुते ॥ २८ ॥ मनसा धारणादेव स्वसनाधारितो भवेत् ॥ मनसस्त्वापनाहेतु
रुच्यते कमलासन ॥ २९ ॥ करणानि समाहृत्य विषयेभ्यः समाहितः ॥ अपानाद्
र्ष्वमारुष्यवस्त्रेणापरिधारयेत् ॥ ३० ॥ बध्नात्करुष्यांश्चोत्रादिकरणानियथ
तथं ॥ युंजानस्य यथाक्तेन वर्त्मना स्ववशं पुनः ॥ ३१ ॥ मनोवशं च वैर्वायुः स्वव
से स्नाप्यते सदा ॥ नासिकापुटयोप्राणः पर्यायेण प्रवर्तते ॥ ३२ ॥ तिस्रश्चना
डिका प्राणाः तावन्ति श्ररतिद्भ्यं ॥ शिंखिनी विवरेषास्ये प्राणः प्राणभृतांस-

॥पुत्र०
॥३८॥

तां ॥३३॥ तदंतश्च पुनः कालं सोम्ये चरति संततं ॥ इत्यंक्रमेण चरता वायुना वा
युनि चरः ॥३४॥ अहं चरात्रिं पक्षं च मामसृत् खयनादिकं ॥ अंतमूर्खो विजानीया
कालभेदं समाहितः ॥३५॥ अंगुष्ठादिस्वावयवस्फुरणादर्शनेरपि ॥ अरिष्टैः
जीवितस्यापि जानीयात् क्षयमात्मनः ॥ ज्ञात्वा यतैतं केवल्यप्राप्तये योगविचमः
॥३६॥ इति श्रीपंचरात्रे महोपनिषदि पाप्मेतंत्रे योगपादे प्राणायामलक्षणं
नाम तृतीयोऽध्यायः ॥३७॥ ब्रह्मा ॥ भगवन्कान्धरिष्टानिकथं ते जीवितक्षयः ॥ सृ-
चते संसयस्यास्य हने कारणं भवान् ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पादंगुष्टे करं-
गुष्टे स्फुरणं यस्य नस्यति ॥ तस्य संवत्सरादूर्ध्वं जीवितस्य क्षयो भवेत् ॥ ३८॥ म-
णिवंशे तथा गुल्फे स्फुरणं यस्य नस्यति ॥ पण्मासावधिरेतस्य जीवितस्य स्थि-
तिर्भवेत् ॥ ३९॥ कोर्परे स्फुरणं यस्य तस्य त्रैमासिकी स्थितिः ॥ कक्षमेहनपांश्वे-
चस्फुरणाद्युपलंभने ॥ ४०॥ मासावधिर्जीवितस्य तदूर्ध्वं स्वेददर्शने ॥ आश्रि-
तेना वरेषोपदिनानि दृश्या जीवितं ॥ ४१॥ ज्योतिः स्वप्नोत्तवयस्य तदूर्ध्वं तस्य

॥गम॥
॥३८॥

जीवितं ॥ जिह्वाग्रादर्शनेत्रीणि दिनानि स्थितिरात्मनः ॥ ज्वालाग्रादर्शने मूलुद्वि
दिनेनेव संशयः ॥ एवमादीन्परिष्टानि दृष्टायुः क्षयकारणं ॥ ७ ॥ निःश्रेयसाय युंजी
तजपध्यानपरायणः ॥ मनसात्यन्यनुष्ठानं यदिदं नित्यकर्मणां ॥ ८ ॥ प्रसाहारसवि
ज्ञेयोगांगलेन रसेवितः ॥ यद्वाष्टादशभेदेषु मर्मस्थानेषु धारणं ॥ ९ ॥ स्नानास्नानं स-
माकृत्य सा प्रसादतिरिष्यते ॥ पादांगुष्ठं तथा गुल्फं न चामंघ्र्यं तथैव च ॥ १० ॥ मध्यपू-
र्वींश्च मूलं च पायुद्दयमेव च ॥ मेहनं देहमध्यं च नाभिं च बलकूबरं ॥ ११ ॥ तालु-
मूलं च मूलं च प्राणस्याघ्नोश्च मंडलं ॥ श्रुवोर्मध्यललाटं च मूर्धां चापिततः परं ॥
॥ १२ ॥ मूलं च कर्णयोर्मूलं समाण्येतानि पञ्चज ॥ पंचभूतमये देहे भूतेष्वेतेषु पं-
चसु ॥ १३ ॥ मनसो धारणं यत्तदुक्तस्य च यमादिभिः ॥ धारणासा च संसारसाग-
रोत्तारकारणं ॥ १४ ॥ आजानुपादपर्यंतं पृथिवीस्थानमिष्यते ॥ वीतला चतुर-
आ च वसुधा वज्रलांश्चिता ॥ १५ ॥ स्पृतं व्यापंचषटिकास्तत्रारोप्य प्रयुंजते ॥ त-
स्योपर्यूलुमूलांतं वारिस्थानं चतुर्मुखं ॥ १६ ॥ अथ चंद्रसमाकारं देवतमं बुज-

॥ पृष्ठ ०
॥ ३९ ॥

लांछितं ॥ स्मर्तव्यमंगेश्वसनं आरोप्य दशनाडिकाः ॥ १७ ॥ अनाभिदेहमध्यांत स-
ग्निस्नानमुदाहृतं ॥ तत्रसिंघूरवर्णोऽग्निलश्रांको दशपंचच ॥ १८ ॥ स्मृतव्योनाडिका
प्राणं कृत्वा कुंभकधारितं ॥ नाभेरुपरिनासांतं वायुस्नानं सतत्रच ॥ १९ ॥ वेदिका
कारकद्रुमो बलवान्भूतमारुतः ॥ स्मर्तव्यः कुंभकेनैव प्राणमारोप्यमारुतं ॥ २० ॥
परिकाविंशतिस्नानान्प्राणान्ब्रह्मविलावधि ॥ योमस्नानं नभस्तत्रभिन्नान्
नसमप्रभं ॥ २१ ॥ स्वयंमारुतमारोप्य कुंभकेनैव बलवान् ॥ विश्वंभरोरादेहस्य
चतुर्बालुमलंकृतं ॥ २२ ॥ अत्रिरुसंहरियोगीयनेतभवमुक्तये ॥ अस्वस्वैपूर्ये-
योगीनारायणमुद्ग्रतिः ॥ २३ ॥ प्रशुम्नमधोवायंरोसंकर्षणमतः परं ॥ योमं
रोपरमात्मानं वासुदेवं समर्चये ॥ २४ ॥ अचिरादेव तत्राश्रियुं जानस्य न संरायः
॥ २५ ॥ इति श्रीपंचरात्रे महोपनिषदि पापमेतंत्रे योगपादे पंचभूतस्नानभेदनि-
र्णयो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मायोगासनं पूर्वं दृष्टं
रचितं जलिः ॥ नासाग्रन्यस्तनयनो जिह्वां कृत्वा च तालुनि ॥ १ ॥ इत्थैर्देहानसं

॥ राम ॥
॥ ३९ ॥

सृष्ट्युर्ध्वकायः समाहितः ॥ संहरेदिन्द्रियप्रामंनतो बुध्या विश्वश्रयः ॥ २॥ चिं
तनं वासुदेवस्य परस्य परमात्मनः ॥ स्वरूपस्याश्वरूपस्य स्वहृदां बुरुहासन ॥ ३॥
यत्तत्त्वानं प्रसंसंति केवल्यमल्लदंसदा ॥ यावन्मात्रं वासुदेवं चिंतके कुंभकेनयः
४ ॥ सप्तजन्मकृतं पापं तस्य नस्यति योगिनः ॥ नाभिकंदात्समारभ्य यावत्तद्दृ-
पगोचरं ॥ ५ ॥ जागृहृत्तिं विजानीया कंठस्थं स्वप्नवर्तनं ॥ सुषुप्तं तालुमध्यस्थं तु
यं मध्यसंस्थितं ॥ ६ ॥ तुर्यां तोतं परं ब्रह्म ब्रह्मरं ब्रेतुलस्येत् ॥ जागृहृत्तै समा-
रभ्य यावत् ब्रह्मविलांतरं ॥ ७ ॥ सतोदयं तु तुर्वस्या तुर्यां तं विश्वरुच्यते ॥ ध्यायेच्चै-
व समायुक्तो ज्योतिश्चासंतनिर्मले ॥ ८ ॥ सूर्यकोटिस्थुतिधरं नित्योदितमवांश-
जं ॥ यद्दृहां बुरुहासीनं ध्यायेद्वा विश्वरूपिणं ॥ ९ ॥ अनेकाकारस्वचितं अनेकव-
दनानितं ॥ अनेकभुजसंयुक्तं अनेकायुतमंडितं ॥ १० ॥ नानावर्णधरं देवं शांत-
मुग्रमुदायुधं ॥ अनेकनयनाकीर्णं सूर्यकोटिसमप्रभं ॥ ११ ॥ श्यायतो योगिनः
सर्वमनो ज्ञानं विनश्यति ॥ इत्युंडरीकमध्यस्थं चैतन्यं ज्योतिरव्ययं ॥ १२ ॥ कंठ-

॥ पञ्च
॥ ४७ ॥

वगोजकाकारं तृतीयात्मंडलापरं ॥ अनंतमानंदमयं चिन्मयं भास्वरं विभुं ॥ १३ ॥
निवातरीपसदृशं मरुत्रिममणिप्रभं ॥ ध्यायतो योगिनस्तस्य मुक्तिः करतले-
स्मिता ॥ १४ ॥ विश्वरूपस्य देवस्य रूपं देवं च यत्किं हि ॥ सुविद्यः सूक्ष्ममन्यद्वा प-
श्यन् हृदयपंकजे ॥ १५ ॥ ध्यायतो योगिनो वस्तुमासाद्देवप्रकाशते ॥ अणिमा-
दिफलं चैव सकलं काकथापरं ॥ १६ ॥ जीवात्मनः परस्यापि यथैकमुभयोरपि
समादिसंतु विज्ञेयः साधकानां प्रसादकः ॥ १७ ॥ अहमेव परं ब्रह्मा तदिदं ध्यान
मास्थितः ॥ स्थाणुभूतो दृढः शस्वद्विपयान्नावबुध्यते ॥ १८ ॥ यथा वास्यजलं पा-
यं प्रविष्टं निश्चलं निधिं ॥ चलस्य भावं त्यजति तथा जीवः प्रलीयते ॥ १९ ॥ प-
रमात्मनि वैकुण्ठे समाधिस्तस्य योगिनः ॥ अचिरपर्ये तत्त्वेष्वभिलाषा प्रवर्त-
ते ॥ २० ॥ तमुपायं प्रवक्ष्यामि श्रूयतां कमलासन ॥ द्वादशाक्षरमभ्यस्य परमा-
त्मविद्याहरिं ॥ २१ ॥ मामृज्य भूमौ लिखितं चक्रपद्मे सुलक्षणे ॥ तस्योपरि सु-
विस्तीर्णैः समासीनः कुशासने ॥ २२ ॥ बध्वापन्नासनं योगीशितं पक्षे तथोत्त-

॥ यम ॥
॥ ४७ ॥

रे ॥ मयनेखसनं पूर्वेधारयित्वा यथापुरं ॥ २३ ॥ देहमध्यस्थितं वह्निं दीपयित्वा
समुज्ज्वलं ॥ इत्युंडरीकमध्यस्थं स्मरन् ब्रह्मसनातनं ॥ २४ ॥ विश्वसहस्रशंकाशं यु
गांतानिलसंनिभं ॥ तन्मयं च स्वचेतनं कृत्वा तद्गृहिरिमभिः ॥ २५ ॥ भूतदेहं
देहेतुकुक्लं दग्ध्वामंत्रस्वरूपदृक् ॥ मुक्तांडइव पक्षीशमासीनं चिंतयेद्धनेः ॥ २६
॥ २७ ॥ शनैपरिणतां मंत्रतनुं तेजोमयीं सदा ॥ चिन्मयीं सर्वगां शब्दस्वरूपं भा
वयन्नपि ॥ २८ ॥ शनैशनैरस्थिरं च विनिवार्य तत्स्वयं ॥ ब्रह्मसंपद्यते योगी न
ष्टयः संसरेदिह ॥ २९ ॥ इत्येवं योगसारेयं कथितं कमलासन ॥ नित्यक्रिया त
त्पराणां संसारविमुखात्मनां ॥ ३० ॥ मङ्कानां दोक्षितानां वाच्योयमुपसीद
तां ॥ इदं भवहरं पुण्यं योगं सर्वार्थसिद्धिदं ॥ यो धीतेगुर्वनुज्ञातः स्याति प
रमांगतिं ॥ ३१ ॥ इति श्रीपंचयत्रमहोपनिषदि पाश्चात्तया योगपादे योगलक्षणं
नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ योगपादः समाप्तः ॥ ब्रह्म उवाच ॥ भगवन् देवदेवं
सारांखचक्रगदाधर ॥ ज्ञानं च योगं च कार्येन निर्वाणफलदोऽश्रुतो ॥ १ ॥

॥ परम ॥
॥ ४१ ॥

तयोरविदुषां देवनाधिकारकदाचन ॥ अज्ञानिनां च भक्तानां गतिं त्वामिच्छ-
तानृणां ॥ २ ॥ शायेनोपायेन निर्वाणकलं स्वगादिचेतनत् ॥ भवसुपायं तमृज्जु-
मुपदेष्टुं त्वमृशसि ॥ ३ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कर्मणा धनवान्मर्त्यो ममायध-
नतत्परः ॥ आरुतिफलमन्यत्र प्राप्नोत्येव न संशयः ॥ ४ ॥ तस्मात्पयित्वा मां स्ना-
नेन शस्त्रदष्टेन वर्त्मना ॥ यजस्व मां वक्ष्यमाणविधिना कमलासन ॥ ५ ॥ कर्षणा-
दिप्रतिष्ठां तं क्रियाविधिमतः शृणु ॥ वक्ष्यामि येन विधिना प्रसीदस्य चिरा-
द्दहं ॥ ६ ॥ अर्धातिनाये विद्यासुशास्त्राणि श्रुतपूर्वेणः ॥ ते मां भजंते पुरुषा-
ज्ञानयोगपरायणाः ॥ ७ ॥ अन्येषामप्यविदुषां भक्तानां बहुसंपदां ॥ जायते
सिद्धिरचिरात्स्नानेन स्नापयतां च मे ॥ ८ ॥ ज्ञानयोगश्च यदिदं केवलं मुक्तिकार-
णं ॥ स्नापयित्वा च्युतं स्नाने पुरुषः सर्वमश्नुते ॥ ९ ॥ यो मां संस्नाप्य मद्गने समा-
यचयति स्वयं ॥ न तस्य केवलं सिद्धिर्नानाभ्यण्य जुषामपि ॥ १० ॥ तस्मात्सर्व-
त्मना धनस्नाने मां सात्पयेत्सुमान् ॥ द्विविधं स्नानमाख्यातां सिद्धासिद्धिप्र-

॥ राम ॥
॥ ४१ ॥

भेदतः ॥ ११ ॥ मूले मूर्धनि दोलानां नव्यास्तोरचसंगमे ॥ समुद्रतीरे पुञ्जिने ह-
दंती शैचकानने ॥ १२ ॥ एते पुनिर्मितं स्नानं मिश्राख्यं विश्वकर्मणा ॥ देवादि-
भिरहंतत्रस्तापितश्चेथथाविधि ॥ १३ ॥ मनुष्यैर्निर्मितं ग्रामनगरयोर्ग्रहं म-
म ॥ असिश्चापतनं विधिग्रामादिस्थितिहेतुकं ॥ १४ ॥ श्रद्धावानास्तिको भक्तो
चने चान्यैस्समेथिता ॥ महोत्साहश्रुतिर्दक्षकृतज्ञो लोभवर्जितः ॥ १५ ॥ ब्राह्म-
णक्षेत्रियो वैश्यः शूद्रो वा अनुलोमजः ॥ जातिभिर्यजमानं तं सर्वैस्समुदितंगुणै-
ः ॥ १६ ॥ पंचरात्रविद्द्यांतं मिश्रांतं पुरुकृतं श्रमं ॥ भगवद्दंडाजं रक्षं लोलुप-
मडां विकं ॥ १७ ॥ अपापमृजुमथाधिमदृष्टं परमास्तिकं ॥ तं भागवतमाचार-
्यं प्रथमं वरयेत्सुधीः ॥ १८ ॥ आचार्यो यजमानश्च देवज्ञेन रूभेदिने ॥ ग्रामा-
दिस्थापनायादौ निमित्तानि परीक्षयेत् ॥ १९ ॥ रूभेनिमित्ते ग्रामादीन्ना-
रभेत विचक्षणः ॥ मृपरीक्षादिकं सर्वैरथकारेण वैसह ॥ २० ॥ आचार्यः पंच-
रात्रज्ञकुर्याद्दृश्युद्दयोरितः ॥ रूपभाभद्रका पूर्णाश्चूम्नाचेति चतुर्विधाः ॥

॥ पञ्च
॥ ४२ ॥

२१ ॥ भूमयो लक्षणं तासां क्रमेणोपदिशामि ते ॥ चंपकागरुखर्जूरकदंबनि
लकाजुनेः ॥ २२ ॥ क्रमुकेनारिकेलैश्च कुराकाशैः समावृता ॥ पद्मोत्पलासमा
कीर्णा प्रागुदकप्रवणाश्च ॥ २३ ॥ याचतोयावृता भूमिः सा सूपमेति कीर्ति
ता ॥ नदीसागरपार्श्वस्था तीर्थाय तनमाश्रिता ॥ २४ ॥ क्षीरवृक्षसमाकीर्णा फ
लवृक्षसमाकुला ॥ उषानोपवनापेता लतागुल्मसमावृता ॥ २५ ॥ यज्ञवृक्षाः
कुराकाशाब्रीहिसेनाणितत्र वै ॥ अथोजलसमोपेता भद्रका इति सा स्मृता ॥
२६ ॥ कुलसंपंकुनिष्पावाकोट्टवश्यामकोन्विता ॥ गिरिपार्श्वस्थिता चैव गि
रिस्वरमाश्रिता ॥ अप्रभूतोदका भूमिः सा पूर्णैति प्रकीर्तिता ॥ यववेष्वान
दिसंकीर्णा सुहिल्लेषातकान्विता ॥ २७ ॥ विभोतकार्किसंकीर्णा करिनादार्क
रान्विता ॥ वायस्येन गृध्राद्यागोमायुवृकसंकुला ॥ २८ ॥ ऊपराचैः समोपेता सा
धूमैति प्रकीर्तिता ॥ सुप्राशांतिदा भूमिः सूर्यदा भद्रका भवेत् ॥ २९ ॥ सुपूर्णा
पुष्टिदा भूमिः सूर्यदा धूमका भवेत् ॥ दंडमात्रायतो भूमिः तावद्विस्तारसंयुतां

॥ राम ॥
॥ ४२ ॥

३१॥ जानुमात्रं खनेद्भूमिं मृद्धिं शान्तिं पूरयेत् ॥ अथिके चोत्तमं विधासमं चे म
ध्यमा भवेत् ॥ ३२॥ न्यूने च मा विना नीयाता भूमिं परिवर्जयेत् ॥ आलिमुद्गयवा
दीनां दुष्ता भोजानि वै भुवि ॥ ३३॥ परीक्षकः परीक्षेत प्रशस्ता मयचेतसां ॥ अकु
रोजापते यत्र त्रिरात्राभ्यन्तरे महो ॥ ३४॥ तामुत्तमां विना नीया पंचषट्स्त्वमध्य
मां ॥ ३५॥ अथ मासप्रयत्ने स्याद्दृश्ये वा तदं कुरे ॥ वर्जयेद्दशमा भूमिं रजापयेदन्य
योर्ध्वयोः ॥ कुशापलाराहरिणा संतियत्र स्वयं भुवि ॥ ३६॥ अथ मासपितां विधि
प्रशस्तां कमलासन ॥ रसेन मधुरेणोर्चीमुत्तमां कुरमात्मना ॥ ३७॥ मध्यमा मधमा
ममूं रसे रन्ये अविशितां ॥ खेतवर्णोत्तरा भूमि मध्यमा पीतलोहिनी ॥ ३८॥ अ
थ मासृष्णा वर्णा स्यादित्येत भूमिलक्षणं ॥ वास्तुविधासुरुतिना क्रियासु निपु
णेन च ॥ ३९॥ रथकारेण सहितः कुशलः पंचरात्रवित् ॥ आचार्यः प्रथमं विधि
प्रवेशबलिमुत्तमं ॥ ४०॥ आचार्यो यजमानेन सहितो वास्तुसीमनि ॥ नृत्से वाय्वे
अनुयैश्च तथा मंगलपाठकैः ॥ ४१॥ पूर्णं कुंभे स्वयादीपे ध्वजस्तत्र समन्वितैः

अथथाक्रमं ॥ ५० ॥ अथस्वरसः पितृाचानां समिचोनुह्यास्वयं ॥ हुत्वा नुमूलमं-
त्राभ्यां पृथगष्टेत्तरं ॥ ५१ ॥ वास्तुनाथस्य मंत्रेण चरुणानुह्यादृतं ॥ पूर्णा-
हुतिं ततो हुत्वा इंद्रादीनां बलिं क्षिपेत् ॥ ५२ ॥ दिक्षु पृथुयथासीयं एवं प्रामादि-
कल्पयेत् ॥ ५३ ॥ इति श्रीपंचगत्रमहोपनिषदि पाश्चेतंत्रे क्रियापादेषु परिस्रा-
विचिर्नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रामादीनां चतुर्वर्गं फलदानाय
थाक्रमं ॥ स्वरूपं तत्र भेदं च वक्ष्यामि तव सांप्रतं ॥ १ ॥ वसंति घ्राज्ञा यत्र स्थाने
ग्रामः स उच्यते ॥ अथ भारं च तस्यैव नामधेयांतरं स्मृतं ॥ २ ॥ सत्रियाणां तथा वा-
सं पुरं नगरमित्यपि ॥ वैद्यानां पत्तनं वा सोमठिका कूलमित्यपि ॥ ३ ॥ दंडकं स्वस्ति-
कंचैव प्रस्तरं च प्रकीर्णकं ॥ नंथावर्तं पराकंच पद्मं च श्रीप्रतिष्ठितं ॥ ४ ॥ प्रामा-
दिरष्टभेदोऽथोद्युते पांचलक्षणं ॥ पूर्वाग्रमुत्तराग्रं च यावन्मानं भवेदथ ॥ ५ ॥
दंडवच्च भवेद्दीधितदंडकमुदाहृतं ॥ पूर्वाग्रमुत्तराग्रं च कृत्वा वीथीद्वयं पुनः
॥ ६ ॥ दक्षिणाभिमुखो भूत्वा पूर्वविष्यास्तु निर्गमः ॥ पश्चिमाभिमुखो भूत्वा

॥ पञ्च
॥ ४४ ॥

दक्षिणस्यास्तुनिर्गमः ॥ ७ ॥ उत्तराभिमुखो भूत्वा पश्चिमस्यास्तुनिर्गमः ॥ प्राङ्मु-
खः स्तुततः प्रोक्तः सोमवाच्यास्तुनिर्गमः ॥ ८ ॥ एवं प्रकल्पितो ग्रामः स्वस्तिका
ह्युत्पद्यते ॥ एवमेवं तु सर्वेषां ग्रामादीनां तु निर्गमः ॥ ९ ॥ त्रिचतुः पञ्चषट्सप्तवा-
चयश्च द्वादशमुखः ॥ प्राङ्मुखेस्तु त्रिभिर्गुणैः प्रस्तरः परिकीर्त्यते ॥ १० ॥ पूर्वाग्र-
मुत्तराग्रं च रथ्याभिस्त्रिभिर्गुणैः ॥ प्रकीर्णकमिदं ज्ञेयं मन्त्रिप्रेतार्थसाधनं ॥
११ ॥ पूर्वतु दक्षिणे चैव पश्चिमे चोत्तरीयथा ॥ ग्रामस्य निर्गमश्चैव चतुर्दिक्षु वि-
धीयते ॥ १२ ॥ त्रयोदशार्थैर्विचिरेकैकमधिकं भवेत् ॥ नन्वावर्तं भवेत्सं च पञ्च-
भिः प्राङ्मुखैर्गुणैः ॥ १३ ॥ अष्टादशार्थैरेकैकं वर्धते पञ्चभिस्तथा ॥ द्वादशमुखे परा-
कं स्यात् प्राङ्मुखे पश्चिमे च ॥ १४ ॥ त्रयोविंशतिवीथीनां ग्रामे पञ्चाद्दशमु-
खैः ॥ सप्तभिः प्राङ्मुखैर्गुणैः पञ्चग्राममुदाहृतं ॥ १५ ॥ अष्टाविंशतिवीथीनां-
पूर्वाभिर्ग्राण्युद्दशमुखैः ॥ अष्टाभिः प्राङ्मुखैर्गुणैः श्रीप्रतिष्ठितमुच्यते ॥ १६ ॥
एवमष्टविधं प्रोक्तं ग्रामादीनां विशेषतः ॥ ग्रामादीनां च यत्कृत्वा भागमेकं

॥ राम ॥
॥ ४४ ॥

बहिस्यजेत् ॥ १७ ॥ ब्राह्मं देवं मानुषं च पेशा च मितरं पुनः ॥ चतुष्टयं विजानीयाऽ
मागानां तत्र दैविके ॥ १८ ॥ मानुषं च द्विजातीनां ग्रहाणि परिकल्पयेत् ॥ पेशा च
देवविष्णानि दिक्षुः षासु च मध्यमे ॥ १९ ॥ ग्रामस्य गर्भं विन्यासं द्विनानां स्थापना
सुरा ॥ मध्ये कुर्यात्सुराणां नृदिस्येषां पत्तने पुनः ॥ २० ॥ को वैयीं दिक्षि गर्भस्य न्या
स एव मुदा हतः ॥ चानुलोहानिरलानिकदं बीजं मृदं तथा ॥ २१ ॥ भाजनं लोहनं
कृत्वा शरपे मृन्मये पिवा ॥ उपोषितः रत्नचिह्नान् च वस्त्रोत्तरीयकः ॥ २२ ॥ रा
त्रौ मुहूर्ते संप्राप्ते गर्भाधानं समान्वरेत् ॥ आशयभाजनं पश्चात्स्वमानं हरिं स्मरे
त् ॥ २३ ॥ ध्यात्वा तु वसुधां देवीं मंत्रमेन मुदीरयेत् ॥ सर्वभूतपरेकांते पर्वतस्तन
मंदिने ॥ २४ ॥ समुद्रपरिधानीये देवि गर्भं समाश्रय ॥ स्वभ्रं मृद्धिस्ततः सम्यक्
पूरयित्वा समंततः ॥ २५ ॥ पंचरात्रं त्रिरात्रं चारसां कुर्यात्तं द्वितः ॥ शतनिष्कं त
दर्धं वा तदर्धार्धं मथापि वा ॥ २६ ॥ श्रवणादक्षिणां दध्यात् आचार्याणां गृहं
कृत्वा ॥ द्विगुणां त्रिगुणां निष्कं पुरा दोदक्षिणा स्मृता ॥ २७ ॥ गर्भं न्यासे कृतं पश्चात्

॥ पञ्च
॥ ४५ ॥

द्विजान् संवेद्ये गृहे ॥ वास्तुदेवान्यथान्यायंत्रमेणस्त्रापयेत्सुधीः ॥ २६ ॥ स्त्रापये
ग्राममध्ये नुपंचमूर्तिमयं हरिं ॥ विप्राणां पंचयज्ञायं एवं साकल्यमश्नुते ॥ २७ ॥
चातुराश्रम्यसिध्वर्थं च नुमूर्तिमथापि वा ॥ सर्वाकमेकमूर्तिं वा ग्राममध्ये सम-
र्चयेत् ॥ २८ ॥ योगिनं भोगिनं वापि कारयेत्स्युतं प्रभुं ॥ मासीनं वा शयानं वा ति-
ष्ठंतं वा समर्चयेत् ॥ २९ ॥ सृष्टिरुद्भागशयनं देवदेवस्य कीर्त्यते ॥ संहारयोगशय-
नं तथानरहरैर्वपुः ॥ ३० ॥ विश्वरूपचरं देवं जामदग्न्यं च नार्चयेत् ॥ प्राग्द्वारं उद्भ-
वं विष्टिपश्चिमं पुष्टिवचनं ॥ ३१ ॥ च नदं चोत्तरद्वारं याम्यद्वारं च मोक्षदं ॥ ऐदं तु-
भास्करस्नानं प्रत्यद्द्वारं प्रकल्पयेत् ॥ ३२ ॥ पावकं मदनस्नानं प्रत्यक् द्वारं प्रकल्प-
येत् ॥ सुब्रह्मण्यस्य याम्येस्थानं पूर्वं द्वारं निकेतनं ॥ ३३ ॥ नैऋते विश्वराजस्य पूर्वं
द्वारं भवेत्स्मृतं ॥ वारुण्यां द्वापयेद्विष्णुं श्रीश्रीमासहितं स्थितं ॥ ३४ ॥ मासीनं वा
श्रयोपेतं गरुडारूढमेव वा ॥ विश्वरूपचरं भोगशयनं वा प्रकल्पयेत् ॥ ३५ ॥ प्रा-
दुपुरवं नु प्रकुर्वीत पश्चिमे विष्णुमंदिरं ॥ पश्चिमे नु श्रियं स्नानं अथ वा कल्पये

॥ राम ॥
॥ ४५ ॥

नववृषः॥३८॥ वायव्यां प्राङ्मुखस्नानं दुर्गायै वप्रकल्पयेत्॥ च नदं चोत्तरे स्नाप्य
ज्जंभलादि समन्वितं॥३९॥ ऐशान्यामोत्तरं कुर्यात्सोमेद्यानां तरेपि वा॥ इंद्रे शा-
नां तरे वापि नात्यत्र परिकल्पयेत्॥ आग्नेयां च महामोडीं ग्रामाद्दूरतरे स्थितां॥
नेत्रते चैवद्यास्तारं ग्रामाद्दूरतरे स्थितं॥४०॥ ग्रामस्य चोत्तरे पाखै किंचिद्दूरतरे
स्थितं॥ मातृस्नानं भवेत्तत्र सर्वास्नाश्चोत्तरगननाः॥४१॥ ईशान्यां वायव्यां मातृणां
नातिदूरे गृहं भवेत्॥ आग्नेयं वा गुहं दुर्गां वायुसोमांतरेपि वा॥४२॥ रज्जुपाते
पुसर्वेषु त्रिशूले मूर्ध्नि संधिषु॥ देवस्नानं न कर्तव्यं तीर्थेषु विशेषतः॥४३॥
ग्रहाश्च नैव कर्तव्यास्तत्र वंशविमिश्रता॥ प्रमादात्तेषु कुर्यात्चेत्प्रामादीनां स्न-
यो भवेत्॥४४॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनो हव्यकवेषु कर्मसु॥ प्रायश्चित्तं भवेत्तस्य
ग्राममध्यार्चनादरेः॥४५॥ आग्नेयं च नैव भास्करस्य ग्रामे रोगो न जायते॥ सौभा-
ग्यसौम्यसौंदर्यगुणाः कामस्य पूजनात्॥४६॥ मृताद्यो नृणां नैव भवेद्युग्म-
हपूजनात्॥ सर्वविघ्ना विनश्यन्ति विघ्नराजस्य पूजनात्॥४७॥ चारुण्यां पू-

॥ पञ्च
॥ ४५ ॥

नयेद्विष्णुं भुक्तिफलप्रदं ॥ दुर्गो संपूजयेद्देवीं नित्यमायुविवर्धनीं ॥ ४९ ॥ धन-
धान्यसमृद्धिस्त्याकुबेरपरिचर्यया ॥ ज्ञानवंतो नराः सर्वे भवेषुः परिपूजनात् ॥
५० ॥ मोटो पूजनयानित्यंबालानां न विपद्भवेत् ॥ शास्तुः पूजनयानित्यंबालानां
न विपद्भवेत् रक्षंति ग्रामवासिनः ॥ ५१ ॥ मातृपूजनयानित्यं पिशाचानेव पीड-
काः ॥ पुरे च मठिकायां च मध्ये न स्थापयेत् हरिं ॥ ५२ ॥ वासुनुलोमजानां च मध्ये न
हरिं मर्चयेत् ॥ राक्षसां प्रतिलोमानां न वास्तुर्न च देवताः ॥ ५३ ॥ यदि स्याद्दिवे
के न राभाराष्टं च न स्यति ॥ देवांस्सर्वार्थे ग्रामादौ वास्तु देवं न कल्पयेत् ॥ ५४ ॥ अं-
गानि नैव स्वांगानि कल्पयंति स्वतंत्रवत् ॥ कल्पयेयुः प्रजायज्ञोराष्टस्य प्रतिकूल-
ता ॥ ५५ ॥ मूर्तिनां केशवादीनां मस्यादीनां तथैव च ॥ मंतरालेषु सर्वेषु हि स्तु-
तैर्विदुस्तु च ॥ ५६ ॥ सर्वत्र भगवद्देयं ग्रामादौ कारयेत्कृषीः ॥ ग्रामप्रेक्षं न कु-
र्वीत उग्रमुग्राय तोयनं ॥ ५७ ॥ नामदाग्नें नृसिंहं च संहारशयनं तथा ॥ सर्वत्र
भोगशयनं भोगस्नानकमेव च ॥ ५८ ॥ भोगस्नानं च सर्वत्र शयनं सृष्टिसंज्ञि

गराम ॥
॥ ४५ ॥

सं॥ पानंगंच्छ्रियोपेतंसर्वत्रैवतुकारयेत्॥ ५९॥ ग्रामांतरेन कुर्वीतस्नानं देवस्य शू-
लितः॥ विनश्यंश्चिरात्प्रामो गजायष्टंतथैव च॥ ६०॥ तस्माद्दूरतरे कुर्यात्प्रामादी-
नामुपापातं॥ एवं संस्थाप्य दिग्देवान् पूजकः पूजयेत्कृत्वात्॥ ६१॥ विष्णो भागवते
रेव पंचरात्रपरायणैः॥ पूजाकार्या न सामान्यदेवतामात् पूजकैः॥ ६२॥ शिवस्य
शिवशास्त्रज्ञैः पूजनं च शिवहिजैः॥ सोमपाभिदिनैश्चैत्रकार्यैर्दिनकरार्चनैः॥
॥ ६३॥ मदनंगणनाथं च सुब्रह्मण्यं शिवहिजः॥ पूजयेद्दशदीनां पूजको विप्रश्-
ष्यते॥ ६४॥ दुर्गासंपूजयेद्देवीं सदा भागवतस्वयं॥ मानृणामर्चनं कार्यं तज्ञैः पार-
शवेस्तथा॥ ६५॥ शास्त्रारं च महामोरीं कुलालः पूजयेत्तथा गायवर्णो वष्टक-
लज्ञान् ग्रामस्यांतर्न कल्पयेत्॥ ६६॥ अन्येषां प्रतिलोमानां बहिर्ग्रामात्प्रकल्प-
येत्॥ प्राच्यां दिश्यनुलोमानां स्नापनं कर्मणा भवेत्॥ ६७॥ सर्वेषां प्रतिलोमा-
नां दक्षिणादिषु कल्पनं॥ श्रेणिभ्यापि बहिर्दूरं चंडालाने क्रते स्मृता॥ ६८॥ प्रा-
मस्य चोत्तरे तीरे मसानमुद्काशये॥ याम्येतदेतदा कस्य मसानं स्याद्विजन्म-

॥ पञ्च
॥ ४७ ॥

नां ॥ ५९ ॥ सर्वेषां प्रतिलोमानां राहः प्राच्यादिगोदासः ॥ इत्थं प्रकल्पयेत्प्रामंनगरं
कूलमेव वा ॥ ७० ॥ मुक्तिमाप्नोति स पुमान् पुनरेवननायते ॥ उपकुर्वन्ति ये मर्त्या इ-
त्थं सर्वा मनसा पिवा ॥ ७१ ॥ स्वर्गलोके वसन्त्येते कालं कल्याणसानिकं ॥ रक्षन्ति ये य-
था क्लृप्तं ग्रामादीन् पृथिवीश्वरः ॥ ७२ ॥ तेषां तिकीर्तिमनुत्तानां कष्टेषु संति च-
ये चालयन्ति मनुजानां यते ते स्वर्गो निषु ॥ ७३ ॥ इति श्रीपञ्चरात्रे महोपनिषदि
प्राग्नेतंत्रे क्रियापादे ग्रामविन्यासो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच
ब्रह्मन्मदीर्घनिर्माणं महं वक्ष्यामि तद्गुणु ॥ पूर्वोक्तं भूमिमासाद्य प्रवेशवलि-
पूर्वकं ॥ १ ॥ भूमिं प्रदोक्षणं कृत्वा मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ यश्चापि शाचानागाश्र-
येन्न तिष्ठन्ति सर्वदा ॥ २ ॥ सर्वेषां नुतेन्यत्रावलोक्यानं करोम्यहं ॥ ततोऽस्त्रमंत्र-
संशिक्षान् शिक्षार्थां सर्वतश्चिपेत् ॥ ३ ॥ पूर्ववद्वास्तुहोमं च कुर्याद्वास्तुवलिं त-
था ॥ ततोऽभागवताचार्यो हलेन विलिखेद्भुवं ॥ ४ ॥ ब्राह्मणो यजमानस्यादन-
दान् गौरवर्णकः ॥ क्षत्रियो लोलितो वैश्यः पीतः शूद्रस्तु मेचकः ॥ ५ ॥ यथा-

॥ पञ्च ॥
॥ ४७ ॥

कवर्णांलाभेनुकपिलोगोरएववा॥अपभोरक्तवर्णोतोमहांतोसबलोमनो
॥५॥साब्देसूररंगादीन्मृपयेकनकादिभिः॥हलंयुगंचपालाशंब्राह्मण
स्यविधीयते॥७॥न्यग्रोचक्षत्रियःस्यस्थापूक्षंविट्शूद्रयोभवेत्॥न्यग्रोचपि
प्यलोस्थातांसर्वेषांयुगलांगलौ॥८॥सवेषामेववर्णानांसौवर्णःकुशिलोभवेत्
यजतंताम्रमयवायोऋतेषांयथाक्रमं॥९॥कुशाचनुर्नोवीरण्यंकाशारज्जुश्चत-
न्मयः॥युगोचहलमेधिंचकारयेदेकयोनिकं॥१०॥स्नातो नवांबरधरःसोष्णी-
षःरुचिरालवान्॥माल्यानुलेपनयुतःसोत्तरीयपरिच्छदः॥११॥भूषितस्वय-
माचार्यःपादौप्रक्षालयेत्ततः॥माचम्यायम्यचप्राणानन्यासंरुतायथाविधिः
१२॥द्विजेंद्रैरम्यनुज्ञानःकर्षणंप्रारभेत्ततः॥पुण्याहंवाचयित्वातुवेष्मवेमंत्र-
विचमः॥१३॥जोजनेदृषभस्कंधेयुगंवेमूलविद्यया॥लांगलंचयुगेनेवयोज-
नेद्विद्ययातया॥१४॥मुमुहूर्तंरुलनेचकारयेत्प्राङ्मुखस्मितः॥भेरीपट्टं
स्वादीन्पोषयेत्सर्वदिक्षुच॥१५॥सूक्तंयाकुलिनंविप्रापतेयुःसर्वघांतिदं॥

॥ पंचमं
॥ ४८ ॥

इसरोनेचमांघ्रायेद्विष्वारूपेणचरूपा ॥ १५ ॥ इदं प्रवयणं कुर्यात्पलारादि-
मदीरुहं ॥ आशयतो चनंपश्चात्सीडयेदुंबडानिना ॥ १७ ॥ प्रादमुखः प्रथमं ब्रह्म-
कर्षयेन्मूलविष्वया ॥ सूक्तेन पौरुषेणैव द्वितीयं भूमिकर्षणं ॥ १८ ॥ तृतीयं निष्पु-
सूक्तेन गायत्र्या चतुरीयकं ॥ नारायणानुवाकेन कर्षणं पंचमं स्मृतं ॥ पंचोपनि-
षदे मंत्रेषु स्याद्भूमिकर्षणं ॥ सप्तमं भूमिसूक्तेन कर्षयेद्देशिकोत्तमः ॥ २० ॥ प्राद-
क्षिण्यक्रमेणैव सीतास्यात्कमलासन ॥ दक्षिणोत्तरतस्तद्भूत्कर्षयेत्पंचरात्रविनु-
२१ ॥ निमित्तानि पर्येक्षेत्तत्काले देशिकोत्तमः ॥ देशिकस्य मतस्तुष्टिस्तत्काले-
शमणे भवेत् ॥ २२ ॥ विपर्यये स्युर्विश्विप्रासादयजमानयोः ॥ अनद्धत्सुषुने चै-
वयोश्चक्षुदीनां च भेदने ॥ २३ ॥ अत्यासे अमणे चैव दुर्निमित्तादये तथा ॥ शाम्यन्ति
दोषास्ते सर्वे नास्ति सूत्रे च योजकः ॥ २४ ॥ पंचोपनिषदा कुर्यात्शतं वारां श्रुतां हुती-
माचार्यो यजमानश्च ब्राह्मणांस्तोषयेत्तैः ॥ २५ ॥ चूडां भुवं समीकुर्यात्तलेन
महता ततः ॥ मालवालास्ततः कृत्वा जलकुल्यासमन्वितान् ॥ २६ ॥ शालिमुद्ग-

॥ राम ॥
॥ ४८ ॥

यवादीनि तत्र बीजा निवापयेत् ॥ सिक्तं प्रतिदिनं क्षेत्रं तोयेन महता भवेत् ॥
२७ ॥ रक्षां च कुर्यात् सर्वत्र परिपाका वसानिकं ॥ पक्कं लुनीय तत् क्षेत्रं मानयेत् गोकु
लानितत् ॥ २८ ॥ फले महति तस्मात् दीर्घकालं भविष्यति ॥ अल्पत्वत्पतरं का
लं प्राप्ता देसां निर्हरे ॥ २९ ॥ फलहीने भवेत्सामप्रक्षोणवनधान्यकं ॥ ब्राह्मणान
भोजयेत्तत्र सहस्रं दानमेव वा ॥ ३० ॥ भुक्तवस्त्रोदनं दद्यात् ब्राह्मणेषु योगवादिना
म् ॥ प्रोक्षयेत्पंचगव्येन पंचोपनिषदाभुवं ॥ ३१ ॥ कुक्षालैर्वा खनित्रैर्वा यापदं
भः स्वने क्षितं ॥ प्रथमा वरणं यावता वहिस्ता रक्ष्यते ॥ ३२ ॥ दंडमात्रा यतंगं
चं स्वने ह्यकमलासन ॥ क्षेत्रदोषानुरूपेण मंदिरं द्रव्येण न वा ॥ ३३ ॥ भूतले स्व
यमाने नु भस्मांगारनुषादिकं ॥ दूष्टसत्तोपलंभे नु क्रमिक्रीडादिदर्शने ॥ ३४
नु हुयाच्छान्ते तेषां मात्रा यैः सापैरादिना ॥ ब्राह्मणेषु या यथाशक्ति दद्यात्सं
सादिकं धनं ॥ ३५ ॥ रत्नादिदर्शयेत्सामसमृद्धं सर्वदा भवेत् ॥ स्वातहोमं वहि
स्वातान्त्वंडिले च तुरस्त्रके ॥ ३६ ॥ स्वपदलाभिमादीष्य कुर्यादाज्येन दर्श

॥ पञ्च
॥ ४९ ॥

कः ॥ मूलमंत्रेण सूक्तेन पौरुषेण चरुं पुनः ॥ ३७ ॥ गुग्गुलुं तिलनीवायं जुह्या
न्मूलविषया ॥ पुण्याहं वान् इत्थानुद्यात् लिखाने विनिक्षिपेत् ॥ ३८ ॥ कुंभानुप
रिद्यात्कीनां सूत्रं वृष्ट्या दिवेष्टितान् ॥ कुंभालोहमया प्रोक्तास्तद्दलाभेतु मून्म
याः ॥ ३९ ॥ माधारदाक्तोसो वर्णो कृत्वा कुंभे विनिक्षिपेत् ॥ मध्यमेतद्दनु प्राच्यां
कुंभे बीजानि निक्षिपेत् ॥ ४० ॥ माग्नेयां सर्वलोहानि सर्वधातूनि दक्षिणे ॥
पुण्यतीर्थे मिदं कुंभे नैऋते वारुणे पुनः ॥ ४१ ॥ मधुना पूर्ये कुंभं वायवीयं तु
सर्पिषा ॥ रत्नेषुनेश्वरे कुंभे ऐशाने शैले मृत्तिकां ॥ ४२ ॥ निक्षिपे मध्यमे कुंभे
द्यालिक्षेत्रमृदंतथा ॥ अरोग्यहृदयं भूतां वल्मीकं भवमृत्तिकां ॥ ४३ ॥ कंदा
निचोत्पलादीनां प्रक्षिपे प्राङ्मुखस्तितः ॥ लोहरत्नानि च तथा निदध्यात्प्र
कूर्चकं ॥ ४४ ॥ अविदध्यात्सर्वेण क्रमेण परिपूर्येत् ॥ कुंभस्योपरिमध्यस्य
कुंभमन्यनिवेशयेत् ॥ ४५ ॥ विघ्नाय कूर्मं कालाग्निं सो वर्णं तत्रानि क्षिपेत्
कुंभं तृतीयं विन्यस्य तत्रानंता कृतिं भवेत् ॥ ४६ ॥ चतुर्थं वसुधाहारमुपरि

॥ राम ॥
॥ ४९ ॥

एतच्चटंक्षिपेत् ॥ गंधोदकेन तलुंभान् पूरयित्वा समर्चयेत् ॥ ४७ ॥ स्वातंमृ
द्विभ्रपुण्यानि रदुष्टाभिरदूषणैः ॥ पूरयेद्दालुकाभिश्च जलैश्चोपरि पूरये
त् ॥ ४८ ॥ हस्तिपादे दृढं कृत्वा पुनस्तोयेभ्यश्च पूरयेत् ॥ ४९ ॥ इति श्रीपंचरात्रे
महोपनिषदि पाद्मे तंत्रे क्रियापादे कर्षणविधिर्नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ब्रह्मा
उवाच ॥ आरभ्यमाणे प्रासादे ग्रामादौ च नार्हन् ॥ ये विघ्नकारिणो देव्याः
पक्षराजव्याससाः ॥ १ ॥ तेषां यथा भवेत्तांति स्तद्गृहिभगवन्मम ॥ श्रीभग
वानुवाच ॥ कृत्वा बालग्रहं पूर्वतत्र मामर्चयेत्सुधीः ॥ असूहकारिणः सर्वे तं
नशाम्यंति नुश्रुवं ॥ २ ॥ ग्रामादिश्चात्रिण्यदेवनि असूहसमाप्यते ॥ इंद्रेणानां
तरे वापि सोमेणानां तरेपि वा ॥ ३ ॥ इंद्राग्निमध्ये मध्ये वा पावकस्य यमस्य च
यमस्य निभ्रते मध्ये निभ्रते वरुणस्य च ॥ ४ ॥ मध्ये वरुणवायव्ये वायोः सो
मस्य चान्तरे ॥ यथाभिमनमंते पामारंभाय तनं प्रति ॥ ५ ॥ स्थाने बालग्रहं
विंशत्यात्मपंचत्रिहस्तकं ॥ चान्नो मूलस्य बलजं दिशियत्र प्रकल्पते ॥

॥ पृष्ठ ०
॥ ५० ॥

॥ द्वारं बालालयस्यापितत्रैव परिकल्पयेत् ॥ विंबं बालालये लोहमात्मानं
राशदारवं ॥ ७ ॥ शंखचक्रगदापद्मदिव्यायुधचतुर्भुजं ॥ उल्लेखस्तस्याविंबस्य
हस्तपंचांगुलो भवेत् ॥ ८ ॥ त्रयश्च विंशतिश्चैव रक्षावंगुलयस्यथाः ॥ आत्मानं रू-
खाविहंयस्याचनमानस्यतद्भवेत् ॥ ९ ॥ मत्स्यादिष्वतारेषु कल्पे द्वारं मंदि-
रे ॥ बालालये पितृहस्त्यात्विस्वरूपे चतुर्भुजं ॥ १० ॥ यानगं यानगं वापि स्तान-
कं वापि कल्पयेत् ॥ जले चिवास्यतत्विंबं मंडपे चाचिवास्येत् ॥ ११ ॥ बालाल-
यस्य मध्ये वा भागे दिव्ये पिवांशके ॥ मेखलात्रयसंयुक्तं वेदिं हस्तसमुद्भितं ॥
॥ १२ ॥ कृत्वा प्रभातं विमले मुहूर्ते शोभने गुरुः ॥ मूलमंत्रेण वेद्यां तु बालविंबं
निवेशयेत् ॥ १३ ॥ स्वापइत्वा हरितं तत्र मंत्रन्यासो यथाविधिः ॥ प्रार्थयेत् हरितं
त्रयं निविंबालमंदिरे ॥ १४ ॥ आमूलधामनिर्दत्तः समयादेशिकोत्तमः ॥ पु-
त्रांगृणीष्वभगवन्तस्मिंस्तं बालमंदिरे ॥ १५ ॥ रामयन्मूलविष्णस्य विष्ण-
रुद्वैत्यसंहतिं ॥ इति विज्ञाप्य नत्वा च परिवारान्प्रकल्पयेत् ॥ १६ ॥ द्वारे चंडं प्र

॥ राम ॥
॥ ५० ॥

चंडं च क्षेत्रपालं स्वर्गेश्वरं ॥ इन्द्रादिलोकपालांश्च स्यामुदिसुप्रकल्पयेत् ॥ १७७ ॥
सेनेरामीशकोणेषु गणेशं नैऋते यजेत् ॥ अरारोगतान् देवान् स्त्रिंशदिलेपूजयेद्भुजः
॥ १८१ ॥ स्त्रिंशद्विंशत्समाचंतु मेखलासत्रसंयुतं ॥ चतुर्विंशत्तुरश्रं वा कृत्वा तत्र स-
मर्चयेत् ॥ १९१ ॥ कुमुदादिगणान् देवान् महापीठे समर्चयेत् ॥ एवं संस्थाप्य मे दे-
वी कुर्यादंते महोत्सवं ॥ २०० ॥ ध्वजारोहणपूर्वस्थापुष्पवागावसानकं ॥ एकाह-
मथवा कुर्यादुत्सवं बालमंदिरे ॥ २११ ॥ लोहवं बालविंबं चेतने वा स्वमाचरेत्
निसंनैमित्तिकं कास्यं कार्यं बालालये भवेत् ॥ २२१ ॥ उत्सवाद्यं च त्विंबं बालने-
वात्सवं भवेत् ॥ न कुर्याद्वलनित्यासं चतुर्थी स्तपनं तथा ॥ २३१ ॥ आरभेत स्तपति-
भिः साकं रथरुदालयं ॥ मुख्यं शिलामयं चाममध्यमं चैष्टकादिकं ॥ २४१ ॥ जघ-
न्यं दारुजं विश्वाग्मयं हेममूच्यते ॥ मिश्रे शिलादिभिश्चैरेकानेकत्वयोगतः
२५१ ॥ संचितासंचिते स्यातां उपसंचितमेव वा ॥ द्रव्येणैकेदयश्चासक्त्यंतं परि-
कल्पितं ॥ २६१ ॥ अष्टं तसंचितं विंध्याद्रव्ययुग्ममसंचितं ॥ सहनं मध्यमं विंध्या

॥ पञ्च
॥ ५१ ॥

त्रिभिर्दीर्घादिभिः कृतं ॥ २० ॥ उपसंचितमाख्यातं अधमं चामतद्भवेत् ॥ गभीरु
कंशिलादारुवर्जये देवतालये ॥ २१ ॥ कुर्यान्नेहामयं विश्वायनमानो न संशयः
देवतांतरसप्तसंनगृष्ठीयाशिलादिकं ॥ २२ ॥ तेनैव सदनं कुर्यान्नाशयेद्दंसमात्मनः
पञ्च ते नरके चोरे जायंते अस्वपोनिषु ॥ २३ ॥ मठकूपतराके नरप्यध्रामंशिलादि
कं ॥ नरके पञ्च ते चोरे जायंते निर्धनश्मसः ॥ २४ ॥ वासुदेवालयदारुपाषाणं वा
तद्विष्टकं ॥ गृहीता विष्णुनिर्माणे कर्ता दुर्गैकभाजनं ॥ २५ ॥ पर्यायेण ब्रजे चोरा
नरकाभृशदारुणान् ॥ पञ्च तेनेषु दुःखेषु पर्यायेण सदानरः ॥ २६ ॥ न्यायेन सं
चित्तैर्द्रव्यैर्निर्मिते सदनहरेः ॥ फलमक्षयमाप्नोति यजमानो न संशयः ॥ २७ ॥ अ
न्यायो पाजितैर्द्रव्यैरस्तराभुंजते फलं ॥ जलेन समतां वीक्ष्य विन्यस्य प्रकृतिं क्षिते
॥ २८ ॥ तस्यामादाय फलकां प्रथमां रात्रिं चक्षुषा ॥ सूचयान् नृदो कृत्य जा
नीयात्समतां जलेः ॥ २९ ॥ कृतो यपीठमुपरितस्या विष्टानमुत्तमं ॥ विनाषा
ण्युपपीठेन स्योद विष्टानकल्पनं ॥ ३० ॥ उपानहं कल्पयित्वा स्याद्विष्टानक

॥ राम ॥
॥ ५१ ॥

लनं ॥ अथ वा कल्पयेत्पूर्वं मधिष्ठानमुपानहं ॥ ३८ ॥ पादं च प्रस्तरं चैव ग्रीवां च
शिखरं तथा ॥ कुयाश्चथाक्रमं यावत्सूप्येकतलकल्पने ॥ ३९ ॥ द्वितले चामधि
ष्ठानं चरणं प्रस्तरं तथा ॥ कूर्टं च शालासंस्थानं पंजरं प्रस्तरं पुनः ॥ ४० ॥ वेदीं ग्री
वां च शिखरं क्रमेण स्तुविकल्पयेत् ॥ त्रितलादिविमानानां आद्वादशतिलाग्रमं
४१ ॥ एवं प्रकल्प्यशास्त्रोक्तमितरेष्वेव कल्पयेत् ॥ उपानं गगती चैव कुमुदं पट्टि
कस्तथा ॥ ४२ ॥ कंठं च पट्टिका चैव महतो पट्टिकास्तथा ॥ वाननं वेदिका चैव च
रणं च तथोत्तरं ॥ ४३ ॥ हंसमालाकपोतं च प्रतिश्रमप्रतिवेदिका ॥ कंठं च शिख
रं चैव क्रमेणाष्टादशांशकं ॥ ४४ ॥ चाम्यसूप्यंतमथ वा यजमानानुरूमतः ॥ कु
कुयात्पद्मादौ निर्माणं कृत्वा पूर्वविक्षणः ॥ ४५ ॥ इति श्री पंचरात्रे महोपनि
षदि पात्रे तंत्रे क्रियापादे वालालयकल्पनं नाम त्वनुर्धो ध्यायः ॥ ४ ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ प्राचीं परीक्षयेत्पूर्वं दिशांशास्त्रोक्तवर्त्मना ॥ प्राच्यादिदिग्बि
भागेन द्वारादि विधि रियते ॥ १ ॥ हस्तमानाय तंशं कुं द्वादशांगुलमेव वा